

УДК 130.2 (316.42)

Карновець М. В.

ПЕРФОРМАТИВНА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

В статье раскрыта специфика социальной реальности с точки зрения перформативной теории, что состоит в одновременном субъективном преобразовании (благодаря чувственно-телесным практикам в виде спектакля) и нормативной объективации (благодаря повторению в повседневном мире). Доказано, что перформативы могут как образовывать, так и преобразовывать социальную реальность.

***Ключевые слова:** перформативный поворот, перформатив, социальная реальность, субъект, телесность.*

У статті розкрито специфіку соціальної реальності з погляду перформативної теорії, що полягає в одночасному суб'єктивному перетворенні (завдяки чуттєво-тілесним практикам у вигляді спектаклю) і нормативній об'єктивации (завдяки повторенню в повсякденному світі). Доведено, що перформативи можуть як творити, так і перетворювати соціальну реальність.

***Ключові слова:** перформативний поворот, перформатив, соціальна реальність, суб'єкт, тілесність.*

The article reveals specific characteristics of social reality in terms of the performative theory, which means both the subjective transformation (due to bodily practices in the form of a spectacle) and the normative objectification (due to repetition in everyday world). It is proved that performances can both create and transform social reality, producing situations for intensive social interaction among people.

***Keywords:** performative turn, performative, social reality, subject, corporeality.*

Вступ. Непередбачуваний розвиток суспільства в останні роки ускладнив розуміння соціальних феноменів повсякдення як сталих, зафіксованих у своїх просторових, лінійних і темпоральних атрибутах. Унаслідок цього соціальну реальність як сукупність надіндивідуальних, а отже, об'єктивних умов людського життя не можна розглядати в межах дюркгеймівської колекції «соціальних фактів». Крім того, людське суспільство стає все більше відчуженим, тому соціально нестабільним унаслідок інтенсивного розвитку інформаційних і комунікативних технологій, поставивши під сумнів класичні й деякі посткласичні підходи до розуміння буття соціального. Із цієї причини низка теоретиків запропонувала використовувати поняття «перформатив» для переосмислення соціальної реальності, зважаючи не тільки на її диференційовану й динамічну природу, але й на принципову суб'єктну (якщо конкретніше, то навіть тілесну) центрованість.

З останніх досліджень найбільш помітною є теорія перформативності Джудіт Батлер, яка пропонує аналізувати спонтанні зібрання людей як своєрідні соціальні перформанси, що суттєво змінюють домінуючі владні дискурси. Зокрема теоретик указує на важливість тілесності: «Тілесні дії різного типу породжують значення

таким чином, що є ані дискурсивними, ані додискурсивними. Інакше кажучи, самі форми зібрання вже мають значення до висування умов» [6, с. 8]. Таким чином, дослідниця використовує перформативну теорію для аналізу народних протестів, особливо тілесних утворень усередині них, зважаючи на марксистську теорію суспільства.

Водночас Браян Рейнолдс наполягає, що суб'єктивність формується лише завдяки перформативності, оскільки для людини ключовими є тілесність, пам'ять, афект, мобільність і загалом постійна взаємодія з іншими. Так, Рейнолдс переконаний, що суб'єкта неможливо позбавляти вищезгаданих антропологічних атрибутів, особливо в «постійно мінливому та надзвичайно ускладненому світі» [7, с. 6]. Відповідно до цього суб'єкт перебуває в постійному творенні соціальної реальності, водночас винаходячи й демонтуючи самого себе під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Перформативні процеси уявлення й самоідентифікації відіграють основну роль у формуванні соціальної реальності, на чому також наголошує Річард Шекнер у своєму дослідженні: «Перформативність означає бути кимось іншим і водночас собою: співпереживати, реагувати, рости й змінюватись» [18, с. 9]. Усі ці дослідження пов'язані між собою тим, що асоціюють перформанс із глобальними трансформаціями нашого світу, де суб'єкт щоразу винаходить себе завдяки тілесності й чуттєвості. Додамо, що особливістю перформативного відкриття суб'єкта є повернення до важливості людини й соціальної реальності, яку вона конструює.

У цьому контексті доречною є ідея Кірстен Лок про перформативне (від)творення знання в соціальному світі. Дослідниця об'єднує концепт перформативності Жана-Франсуа Ліотара й ідею перформансу як середовища знання та влади Джона МакКензі. Лок показує, наскільки структури глобального світу набули перформативного характеру, вимагаючи нового підходу й розуміння: «Не тільки освіта потрапила під вплив перформансу та перформативності. Усе більш актуально розглядати роль просвітницького процесу в підтримці перформативності як домінуючої сили глобальної перформативної влади» [14, с. 256]. Найважливіше те, що «перформативна влада суттєво перебудувала знання та закони його функціонування» [14, с. 257]. Необхідно зберігати евристичний потенціал перформативності, але уникнути соціокультурного узагальнення, зосередившись на ролі суб'єкта як виробника знання й соціальної реальності.

Доробки Даласа Бейкера найбільш релевантні нашому дослідженню, оскільки безпосередньо стосуються формування й каталізації соціальної реальності. Бейкер стверджує, що суб'єкт постійно формує себе у своїх діяльнісних актах, тому «наші ідентичності – це продукти власного самовизначення» [2, с. 20]. Теоретик наполягає, що письмо конструює суб'єктивність подібно до того, як «перформанс і театр визначає соціальні системи та культурні практики» [2, с. 20]. Утім, потрібно враховувати вплив не тільки письма й тексту на формування суб'єктивності, але й тілесності, що більш точно виражає характер перформативної дії. Це наближує до розуміння й природи соціальної реальності, і специфічних феноменів у ній, таких як карнавали, протести, революції, гібридні війни тощо. Вищезгадані дослідження актуалізують проблему перформативності не тільки як лінгвістичну чи естетичну, але

й соціально-антропологічну, спонукаючи до розуміння взаємодії суб'єкта й соціальної реальності.

Мета. Для того щоб розкрити перформативну природу соціальної реальності, варто виокремити, яким чином можливе її розрізнення як особливого типу людського буття, відмінного від політики, економіки й культури. Це передбачає виокремлення характеру перформативного повороту як міждисциплінарного поля для аналізу людини й соціального світу. Відповідно, другим етапом дослідження є осмислення перформативної природи соціальної реальності як такої, що проявляється завдяки повсякденності й соціальній діяльності (перформативності), зважаючи на виняткове значення людської тілесності.

Виклад основного матеріалу. У статті використовується перформативна теорія для аналізу соціальної реальності, тому важливо уточнити ключові її концепти. У широкому сенсі перформансом є будь-яка чуттєво-тілесна практика повсякденного життя, що має характер театрального акту або спектаклю. Перформативи – це такі типи вербальних і невербальних висловлювань, реалізація яких передбачає не опис, а утвердження певного соціального змісту за обов'язкової наявності аудиторії. Перформативність розуміємо як людську здатність змінювати (завдяки мові) й упорядковувати (завдяки повторенню) соціальну реальність¹. Антропологи, соціологи й філософи аналізують перформативи, щоб запропонувати альтернативне бачення соціального світу, що сприймається не як заздалегідь визначений і окреслений рівень людського буття, а як складна, постійно плинна реальність. Так, перформативні теоретики звертають увагу на такі соціальні феномени й сюжети, які не були окреслені лінгвістами чи філософами мови, зокрема народні ігри, свята, паради, мітинги, фестивалі, революції, гібридні війни, терористичні акти й навіть медичні операції. Такий підхід не скасовує того, що суспільство має порядок і певну структуровану організованість. Ідея в тому, щоб дослідити його суб'єктивний, внутрішній або й навіть невидимий людський бік (особливо коли йдеться про повсякденність), тобто зрозуміти соціальний світ не як *результат*, а як *процес*. Відповідно, ураховано антропологічне розуміння тілесності як соціальної модифікації біологічного тіла, що конститується завдяки перформативним практикам у відповідному часі й просторі.

Питання перформативності людської дії та суспільства завжди існувало в гуманітаристиці (Йоган Гейзинга, Віктор Тьорнер, Михайло Бахтін, Гі Дебор), проте в останні десятиліття інтерес до зазначеної проблеми особливо зріс, сформувавши *Performance Studies* як окрему галузь дослідження. Як зазначає Єва Доманська, зацікавлення «парадигмою перформативності» пов'язане не тільки з потужними

¹ Водночас поняття «перформативності» часто використовують для позначення визначальної характеристики соціальних, політичних і культурних феноменів, які осмислюються в теоретичному полі перформативних студій. Крістоф Вульф, наприклад, так визначає описані поняття: «Художня і соціальна діяльність існують як *перформанс*, мовлення – як *перформативна дія*, а *перформативність* є похідним поняттям, що тематизує ці зв'язки» [19, с. 86].

авангардними мистецькими рухами ХХ ст., але й «із виходом мови й текстуальності на перший план у більшості гуманітарних наук, зокрема й у філософії» [8, с. 48]. Перформативний поворот має два виміри: теоретичний (розроблення системної перформативної теорії, яка може використовуватися для аналізу різноманітних соціальних феноменів) і практичний (вирізнання соціальних феноменів, які мають перформативну природу). Розглянемо коротко найбільш важливі етапи розвитку перформативної теорії для подальшого аналізу перформативної природи соціальної реальності.

Насамперед перформативний поворот асоціюється з новим розумінням мови та мовних актів, яке найбільш цілісно й послідовно описав Джон Остін у своєму відомому курсі «Як діяти словами» (*How to Do Things With Words*). Він зазначає, що мовленнєві акти, які творять істину/зміст (або правду в сенсі достовірності чи відповідності значень речам), тобто ілюкутиви, становлять зовсім невелику частину дискурсу різноманітних висловлювань. Якщо ж висловлювання не є ані правильними (*true*), ані неправильними (*false*), то якими вони тоді є? Остін пояснює, що такі висловлювання перформативні, оскільки вони не лише описують чи конституюють речі, а просто діють [1, с. 5]. Крім того, цей процес не має чіткого початку й закінчення, а отже, повністю контрольований суб'єктом. Далі дослідник зазначає, що «висловити щось (*to utter something*) означає виконати певний акт дії, а не лише донести якийсь смисл до адресата» [1, с. 6]. Для цього він застосовує поняття ілюкутивного акту (*illocutionary act*) і перлюкутивного акту (*perlocutionary act*), що виражають дію завдяки мові, тобто є перформативними. Різниця в тому, що перший спрямований на того, хто говорить, а другий – на того, хто слухає². Оскільки перформативи як мовленнєві акти *діяльнісно* впливають на суб'єкта й об'єкт, вони стають частиною соціальної реальності й можуть далі її змінювати. У цьому й полягає сутність перформативного повороту, адже перформативи виходять поза межі мови в соціальний контекст, набуваючи об'єктивної природи.

Наступним етапом у перформативному повороті є критика теорії мовних актів Джона Остіна на основі деконструкції Жака Дерріда. Представники французького постструктуралізму спричинили вихід перформативної теорії з лінгвістики в соціальне русло. Жак Дерріда у своїй роботі «Підпис подія контекст» ділить перформативи на «серйозні» і «несерйозні», які більш точно виражають природу мови й соціального світу порівняно з міркуванням Джона Остіна. Зокрема філософ звертає увагу на «повторювану природу перформативного висловлювання» [7, с. 50]. Тут важливо, що Дерріда позбавив перформативний акт унікальності, адже висловлювання й загалом мова функціують у межах певних *повторюваних*, не завжди усвідомлених дій. Відповідно мова перформативна саме тому, що не тільки передає інформацію, а відтворює мовленнєві форми й прийняті дискурсивні практики завдяки повторенню. З другого боку, перспективність перформативної теорії полягає в тому, щоб надати можливість подолати повторюваність, вийти за її межі завдяки

² Наприклад, висловлювання «Погоджуюсь» чи «Втікай!» є перформативами, тільки перша фраза – ілюкутив, а друга – перлюкутив.

тілесності, гри й спектаклю, результатом чого стануть нові соціальні ситуації та перетворення соціальної реальності. Тому перформативні теоретики вбачають наративні перспективи перформативів, зокрема в суб'єктивному творенні власної ідентичності й зміні порядку соціальних дискурсів. Зважаючи на це, перформатив, щоб бути ефективним у соціальній сфері, повинен не тільки утверджувати щось у своєму безапеляційному, ствердному акті, але й відкривати перспективу.

Короткого огляду потребує також перформативна теорія Джудіт Батлер, яка застосовує її до конструювання гендеру й подолання владних інтенцій суспільства. Філософський проект Батлер спрямований на подолання «природної» визначеності гендеру в межах не тільки перформативної суб'єктивності, але й загалом суспільства. На її переконання, суб'єктивність, як і будь-який соціальний феномен, перформативно конструюється, а отже, реалізовується в мові й тілесності. До того ж, не суб'єкт формує мову, а мова формує суб'єкта, але робить це перформативно. Батлер не завжди розрізняє перформанс і перформативність, але стверджує, що «перформанс передбачає вже наявного суб'єкта, а перформативність ставить під сумнів саме поняття суб'єкта» [5, с. 33]. Дослідниця задає ретроактивну логіку, скасовуючи онтологічну наявність незмінної «істинності» й «сутності» суб'єкта в межах теорії гендеру. Якщо гендер справді є «регульованим процесом повторення» [5, с. 33], що відбувається в мові, то цілком можливо повторювати й відтворювати його по-різному. За таким же принципом розуміємо й соціальну дію, яку соціальні суб'єкти також відтворюють неоднаково, хоча на перший погляд так не здається.

Вихід за теоретико-методологічні й концептуальні межі постструктуралізму скасовує інтерпретацію суспільства як наративу, тексту чи дискурсу, натомість дозволяє аналізувати його як динамічний перформанс із акцентом на інтерсуб'єктивних відносинах³. Важливо й те, що класики соціальної антропології та філософії розуміли соціальну реальність як більш-менш стабільний світ законів, правил і традицій, спрямованих на перманентне відтворення завдяки ритуалам. Такий підхід, який найбільш розвивали представники соціального конструктивізму⁴, виглядає достатньо логічним і зрозумілим, проте вони випускають з уваги основне: чому люди постійно бажають вийти поза межі інваріантних структур соціальної

³ Водночас для перформативної теорії також важливо враховувати ефективність соціальних артефактів (матерії) та екологічних фактів (природи), що не протиставляються людині, а перформативно формують нові типи соціальних відносин або так званих «групових утворень» [13, с. 31].

⁴ Наприклад, мотив соціального порядку є також підґрунтям так званої «поведінкової теорії» Ервінга Гофмана, яку він розвивав протягом життя. Ключові поняття – взаємодія (*engagement*) та участь (*involvement*) – забезпечують своєрідне розпізнавання, ідентифікацію соціальних суб'єктів під час зустрічі [10; 11]. Обидва поняття зумовлюють буття суспільства як спектаклю, але різниця в тому, що перформанс нерідко долає соціальний порядок, а якщо точніше – постійно його перетворює, динамізує й створює ситуації для нових соціальних сценаріїв. Зрозуміло, що раціональність теорії Гофмана не завжди пояснює нелінійну й непередбачувану природу соціальних перформансів, які дають досвід екстраординарності й випереджають «сталі структури» соціальної реальності.

реальності, якщо вони спрямовані на порядок, сталість і комфорт?

Зазначене питання містить два найбільш очевидні пояснення, зокрема антропологічне (індивідуальне) і власне соціальне (надіндивідуальне). Перше стосується нестабільності самої людської природи, її принципової екзистенційної невизначеності, яка постійно потребує демонтажу власної сутності. Друге стосується неможливості досягнення стабільної соціальної реальності, яка рано чи пізно потребує демонтажу власних інститутів, законів і норм. Останнє спонукає до думки, що сам принцип переформатування зумовлює буття соціальної реальності. До того ж, перформативна діяльність, у підґрунті якої безпосередня взаємодія індивідуального й колективного, долає розрив між першим і другим підходами, коли дослідники намагаються пояснити індивідуальне, не зводячи його до соціального, і навпаки. Тому якщо відкинути лінійну чи причинно-наслідкову логіку суспільства, а отже, і соціальної реальності, то можна помітити цікавий парадокс: процес *перетворення* соціального насправді є водночас *творенням* соціального.

Однак можна піти далі й стверджувати, що сама природа людини є перформативною, тобто такою, яка постійно монтується й демонтується внаслідок своєї чуттєво-тілесної діяльності. Якщо так, то *будь-яка соціальна діяльність людини є перформативною* за своєю природою, а отже, потребує відповідного підходу до розуміння. Неможливо оминати наступне, цілком логічне питання: якщо вся соціальна діяльність людини сприймається як необхідна частина суто людського буття з погляду її антропологічної недосконалості⁵, то де вона найбільш повно реалізується? Повинна існувати така сфера соціальної реальності, де могли б реалізуватися перформативи людського буття, закріпитись як своєрідні гешталти соціальної реальності. Такою сферою є повсякденність, яка, на думку Пітера Бергера й Томаса Лукмана, є «реальністю *par excellence*, найбільш привілейованою і важливою для людини» [3, с. 35]. Необхідно не стільки довести цю думку, скільки перевести її в реєстр перформативної теорії, беручи до уваги її беззаперечний вплив на людей і загалом соціальну реальність. Тому, незважаючи на потребу осмислення повсякденності як передумови й наслідку перформативності, більш доцільним вважаємо переосмислення змісту соціальної дії як частини перформативу, без якої неможливе ані перетворення⁶, ані творення соціальної реальності.

⁵ Таку думку розвивають, насамперед, представники філософської антропології, зокрема Арнольд Гелен, який повністю пориває з метафізичною традицією, конституюючи беззахисність і недосконалість людської істоти в живому світі. Оскільки в людини не редуковані інстинкти, то вона приречена на смерть у природі, що й зумовлює появу суспільства як середовища особливої людської діяльності. Уже у своїй теорії Гелен частково звертався до перформативних вимірів соціальної реальності, адже переконував, що ключовим у формуванні людини в суспільстві є мова. Водночас він не допускав, що сама діяльність як необхідна умова подолання біологічної недосконалості є перформативною.

⁶ Варто зауважити, що перетворення в контексті перформативної дії близьке до деконструкції, адже також ані руйнує, ані творить, перебуваючи поза сталими ціннісними оцінками. Як і деконструкція (у класичному розумінні Жака Дерріда), перформативна дія також немає чіткого початку й закінчення, а отже, вона процесуальна й непередбачувана.

Якщо феноменологи й соціальні конструктивісти намагалися виявити стійкі й незмінні мікроінваріанти соціальної реальності, то для преформативної теорії важливо показати протилежне – постійні додання й (пере)творення соціального світу, розширення його меж завдяки спонтанній, але водночас скоординованій колективній діяльності, яку можна позначити як соціальний перформанс. Бергер і Лукман мають рацію, коли стверджують, що «реальність повсякденного життя постає як інтерсуб'єктивний світ» [3, с. 37]. Саме завдяки цьому повсякденне життя відрізняється від інших реальностей, оскільки в ньому «я не можу існувати без постійної взаємодії та комунікації з іншими» [3, с. 37]. Проте вони сприймають інтерсуб'єктивну взаємодію між людьми як своєрідну даність, необхідність повсякденності як вищої форми соціальної реальності, не ставлячи питання про характер і принцип її реалізації. Навпаки, якби соціальна реальність була справді настільки раціоналізованою у своїх вихідних структурах, то це не додавало б людському життю змісту, як стверджують Бергер і Лукман, а навпаки – знесмислювало б його. Натомість людська діяльність, сфокусована в повсякденності як вищій формі соціальної реальності, реалізовується лише перформативно, постійно знаходячи зміст (хоча більше значущість, що стає підґрунтям для описивно-нормативного життя) у його різноманітних варіаціях для окремого індивіда й колективу загалом.

Творення соціальної реальності є перформативним, але важливо також показати, із чого складається соціальна дія, унаочнити способи розрізнення. Свого часу Герберт Блумер, класик теорії соціального інтеракціонізму, зазначив, що «сутність суспільства полягає в постійному процесі дій, а не в заздалегідь постульованій структурі відносин» [4, с. 71]. Відповідно соціальна реальність перебуває в дієвому, процесуальному триванні, не набуваючи остаточної визначеності й завершеності. Зрозуміло, що існує низка обмежень і правил, у межах яких перформативно реалізовується суб'єкт, але вони є символічними, а отже, й умовними. Така позиція подібна до переконання Вулфа, що будь-які соціальні дії в контексті перформативного творення є своєрідними символічними межами або композиціями, у простір яких уписане людське тіло: «Поняття перформативності вказує на те, що соціальна дія неможлива без практичного тілесного знання, що здобувається кожного разу по-новому у відповідних інсценуваннях і представленнях тіла» [19, с. 163]. Узагальнюючи, констатуємо, що соціальна дія, яка є не тільки реалізацією структур соціальної реальності, а безпосереднім їх перетворенням, – не менш важлива частина перформативу, аніж мова. У цьому перетворенні не менш важливу роль відіграє уява, яка також перформативно перетворює реальність: «Це показує наскільки людські емоції є фізичними, втіленими та інтерактивними» [18, с. 176]. Водночас жодного раціонального цілепокладання в перформативному вимірі соціальна дія не має, але її вплив настільки важливий, що він неминуче змінює, динамізує і, що важливо, упорядковує соціальну реальність.

Справді, соціальна дія перформативна тому, що передбачає особливу презентацію чуттєвості й тілесності, яка активно перетворює соціальну реальність. Залучення й трансформація людської тілесності в перформативній дії обов'язково

передбачає інтерсуб'єктивну взаємодію, тобто «зустріч» як мінімум двох тіл у соціальному хронотопі. Така умова є фундаментальною не тільки з погляду соціальної дії, але й природи перформативу, що не може бути висловлений лише монологічно. Перформатив завжди спрямований на когось, хоча не обов'язково передбачає відповідь. Наявність аудиторії в перформативній дії спонукає диференціювати тілесність на індивідуальну й колективну, де перша стосується внутрішнього, а друга – зовнішнього. Так чи так, перформативність соціальної дії передбачає такі модуси людського тіла, що пов'язані з мовою, владою та дією⁷. Однак це все можна звести до двох аспектів, зокрема етичного й естетичного, що повною мірою відображають перформативний характер творення соціальних практик.

Етичний вимір перформативу реалізовується насамперед у знанні та владі, адже передбачає домовленість між соціальними суб'єктами під час виконання певних законів. Фактично, якщо замінити мову на соціальні закони, традиції та знання, то можна пояснити перформативний зсув від лінгвістики до соціальних наук. Найбільш послідовно розвинув цю думку Джон МакКензі, який також одним із перших спробував розглянути суспільство як перформанс. Він переконував, що перформативне суспільство зберігає й передає знання (або важливий соціальний досвід), яке структурує й зберігає влада. Відповідно перформанс у соціальному контексті є нормативним феноменом, але водночас і таким, який долається⁸, тому будь-який «перформанс може розглядатись нормативно й експериментально» [15, с. ix]. На думку теоретика, перформанс дозволяє пояснити низку глобальних феноменів, починаючи від медіа й закінчуючи складними міськими й політичними угрупованнями, де постійно відбувається винайдення нових значень. МакКензі застосовував ідею граматики Жака Дерріда, щоб пояснити різні соціальні, культурні й технологічні прояви перформансу⁹. Водночас слабкість теорії американського дослідника в тому, що він надто узагальнює перформанс, порівнюючи його фактично зі всім сучасним глобалізаційним світом. Можна погодитися з тим, що ми живемо в «столітті глобального перформансу» [15, с. 6], але це жодним чином не пояснює природу соціального світу та його інститутів.

Попри це, теоретик дає важливе визначення перформансу, яке наближує нас до

⁷ Щоб уникнути небажаної тавтології, варто уточнити, що під «дією» тут маємо на увазі виставу, близьку до концепції спектаклю Пі Дебора чи теорії масок Ервінга Гофмана. Соціальні теоретики наголошують, що суспільство є великим спектаклем, де люди виконують свої соціальні ролі. Проте жоден із них не розгортає онтологію спектаклю, упускаючи перформативні основи творення соціальних дій і повідомлень.

⁸ Наприклад, революції й різні протести, повстання є перформативним подоланням наявного соціального устрою, адже також передбачають спонтанний розвиток подій із інтерсуб'єктивним, театральним типом діяльності.

⁹ Чи радше з'ясувати, яким чином соціокультурні феномени глобалізаційної доби набувають перформативного статусу або взагалі виникають перформативно. Скажімо, віртуальна реальність має достатньо перформативних характеристик, зокрема активно задіюючи індивіда й аудиторію, продукуючи несподівані тексти, модифікуючи тілесність тощо.

переосмислення статусу й сутності соціальної реальності як феномена. З одного боку, МакКензі вказує, що перформанс є «живим, втіленим вираженням культурних традицій і змін» [15, с. 8], що відсилає до вже згадуваної повсякденності як об'єктивованої форми перформативного акту. З другого ж, перформанс також є новим соціальним ставленням до оцінки іншого, яке «виражається насамперед у ефективній культурній та технологічній продуктивності» [15, с. 8]. Ідеться про рівноцінний характер учасників перформативної дії незалежно від раси, гендеру, соціального статусу чи світоглядних позицій, що зумовлює своєрідну горизонталь соціальної дії. Не випадково МакКензі апелює до дисциплінарної теорії Мішеля Фуко, яка може бути прикладом антиперформативної моделі, де суб'єкт вписаний у строгу вертикаль влади й знання. Тому не дивно, що революційні форми подолання дисциплінарних дискурсів завжди перформативні й гарантують особливий екзистенційний простір свободи та співдії між людьми. Інша річ, що сучасна епоха «пост-Просвітництва, інформаційної революції, неоліберального капіталізму й постколоніалізму» [15, с. 6] владу теж перетворила на перформанс, підлаштовуючись під будь-які зручні соціальні моделі.

Щодо естетичного виміру, то він передбачає специфічні перетворення соціальної дії в театральне дійство, продукуючи незвичні й неоднозначні інтерпретації. Еріка Фішер-Ліхтер зазначає, що мистецькі перформанси часто переводять глядачів у незвичну, навіть виснажливу ситуацію, кидаючи своєрідні виклики й створюючи провокації за допомогою потенціалу людського тіла. Зокрема Фішер-Ліхтер зазначає, що коли глядачі дивляться за рухами перформерів (*performers*), то мимоволі сприймають простір як «нестабільний, флюїдний та постійно змінний» [9, с. 179]. Так чи так, перформативна дія перетворює реальність у щось інше завдяки активній взаємодії художника (суб'єкта) і глядачів (соціальних акторів). Тому Ервінг Гофман розвиває свою теорію символічної взаємодії між людьми, які постійно грають ролі й перебувають у перформативних повсякденних ситуаціях, особливо коли виходять на «сцену» (*fronstage*). Уже поза нею вони лишаяються на самоті й можуть побути собою, але Гофман не до кінця впевнений, що справді можливо позбутися соціальних ролей поза «лаштунками» (*backstage*).

На перший погляд, соціально-драматична теорія Гофмана з розподілом соціальних ролей на сцені й поза нею подібна до теорії соціальної дії Герберта Блумера, але вона принципово відрізняється своїм перформативним елементом. Гофман пропонує три постулати символічного інтеракціонізму. По-перше, сама соціальна дія не має сенсу доти, доки вона перформативно не виконується у своїх строго окреслених межах. Знову ж таки, така дія позбавлена соціальної перспективи, адже соціальні актори лише *виконують* її тому, що так треба. Щодо цього Річард Хендлер підкреслює: «Більша частина повсякденного життя в сучасному суспільстві структурована, щоб створювати безпеку, а не шанси» [12, с. 183]. Відповідно, тому й люди поводяться відповідно до запланованого соціального сценарію. Так і виникає самореферентність соціальної дії, а згодом уже й соціальної реальності.

По-друге, Гофман стверджує, що кожна дія впливає із соціальної взаємодії. Людина не може бути в суспільстві без виконання правил і норм. Теоретик зазначає:

«Ми послуговуємось терміном “перформанс” у тому сенсі, що він окреслює всю діяльність індивіда протягом певного періоду перед спостерігачами, безпосередньо впливаючи на них» [10, с. 13]. Урешті Гофман відходить від соціального конструктивізму Блумера, адже не допускає єдиної однорідності в суспільстві. Незважаючи на театралізованість соціальної дії, її перформативна реалізація передбачає щоразу нове відтворення й продукування, особливо в екстремальних ситуаціях. На думку Гофмана, люди в різних ситуаціях поведуться по-різному, але не виходять поза межі усталених норм і цінностей. Тому не дивно, що така соціальна напруга знімається поза сценою – у приватному просторі, де тиск спектаклю менший, а соціальні ролі моделі вже не є необхідними.

Отже, перформативність соціальної дії має переважно інструментальний характер, що стосується відтворення заздалегідь обумовлених соціальних ролей. Інакше кажучи, соціальна реальність «розігрується» суб'єктами, поступово набуваючи сталих форм повсякденності. Саме це, очевидно, зумовлює наступні перформативні «подолання», руйнування усталених форм соціальної реальності. Така перформативна діалектика соціальної реальності можлива з двох причин. По-перше, суб'єкти не можуть постійно діяти в межах усталених сценаріїв, тому вимагають своєрідного перформативного розрядження. По-друге, самі форми соціальної реальності, що потребують перформативного відтворення через повторення й ритуали, поступово обмежують і дегуманізують суб'єкта, позбавляючи його свободи, а тому можливості для самовизначення.

Висновки. У статті було показано, що перформативний поворот полягав у відході від притаманного постструктуралізму розуміння соціальної реальності як тексту та дискурсу. Відбулося повернення до суб'єкта, який здатен творити й визначати соціальну реальність. У результаті перформативного повороту утворилося теоретико-практичне міждисциплінарне поле для аналізу перформативних феноменів. Теоретичний аспект передбачає використання перформативної ідеї єдності мовлення та діяльності для осмислення процесуальної природи соціальної реальності, зокрема й сучасних її викликів. Натомість практичний вимір передбачає, що соціальна реальність складається з численних перформативів, які не мають ціннісного статусу, тобто не є ані правдивими, ані хибними. Оскільки перформативи як мовленнєві акти діяльнісно впливають на суб'єкта й об'єкт, вони стають основою соціальної реальності й можуть далі її змінювати. У цьому й полягає сутність перформативного повороту, адже перформативи виходять поза межі мови в соціальний контекст, набуваючи об'єктивної природи.

Зважаючи на попередні зауваги, перформативні акти творять соціальну реальність до того моменту, коли вона набуває більш-менш сталих упорядкованих структур. Як правило, вони мають дескриптивно-нормативний характер, тобто спрямовані на стале (повсякденне) відтворення у формі правил, норм і ритуалів. Таким чином, соціальну реальність можна розглядати як перформанс, коли соціальні агенти/актори змушені відтворювати усталені норми за раніше домовленим сценарієм попри те, що не завжди цього хочуть. У результаті формується владний дискурс, який перформативно «дисциплінує і карає» суб'єктів. Перформативність визначає буття

соціальної реальності в її суб'єктивному (чуттєво-тілесному) й об'єктивному (дескриптивно-нормативному) вимірах.

Наостанок, соціальна реальність не є «застиглим» у часі й просторі світом, а динамічною й процесуальною горизонталлю перформативів. Найбільш складне питання: чому одні соціальні змісти лишаються, а інші ні? До того ж, якщо соціальна реальність постійно перебуває в перформативному творенні, то чи справді цей процес завершується тоді, коли вона набуває свого дескриптивно-нормативного статусу. Це важливо не тільки для соціально-філософського проекту перформативності, але й для антропологічного, освітнього, лінгвістичного й інших досліджень, що можуть створити міждисциплінарне поле розуміння соціальної реальності та її творців.

Література:

1. *Austin J. L.* How to Do Things with Words. Oxford : Oxford University Press, 1975.
2. *Baker D.* Textual and Performative Interventions: Autobiographical Stage Writing as a Rescription of the Self // *Social Alternatives*. 2017. No. 36 (2). P. 20–24.
3. *Berger P. L., & Luckmann T.* The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. London : Penguin Books, 1991.
4. *Blumer H.* Symbolic Interactionism: Perspective and Method. Berkeley : University of California Press, 1986.
5. *Butler J.* Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York : Routledge, 1999.
6. *Butler J.* Notes Toward a Performative Theory of Assembly. Cambridge : Harvard University Press, 2015.
7. *Derrida J.* Limited Inc. Paris : Galilée, 1990.
8. *Domańska E.* 'Zwrot performatywny' we współczesnej humanistyce // *Teksty Drugie*. 2007. No. 5. S. 48–61.
9. *Fischer-Lichter E.* Performative Spaces and Imagined Spaces: How Bodily Movement Sets the Imagination in Motion // *Dynamics and Performativity of Imagination: The Image Between the Visible and the Invisible* / [Ed. by Huppauf, & C. Wulf]. New York: Routledge, 2009. P. 178–188.
10. *Goffman E.* The Presentation of Self in Everyday Life. Edinburgh : University of Edinburgh, 1956.
11. *Goffman E.* Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings. New York : The Free Press.
12. *Handler R.* What's Up, Doctor Goffman? Tell Us Where the Action Is! // *Journal of the Royal Anthropological Institute*. 2012. No. 18 (1). P. 179–190.
13. *Latour B.* Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford : Oxford University Press, 2005.
14. *Locke K.* Performativity, Performance and Education // *Educational Philosophy and Theory*. 2015. No. 47 (3). P. 247–259.
15. *McKenzie J.* Perform or Else: From Discipline to Performance. London : Routledge, 2001a.
16. *McKenzie J.* Performance and Global Transference // *The Drama Review*. 2001b. Vol. 45 (3). P. 5–7.
17. *Reynolds B.* Intermedial Theater: Performance Philosophy, Transversal Poetics, and the Future of Affect. London : Palgrave Macmillan, 2017.
18. *Schechner R.* Performed imaginaries. London : Routledge, 2014.
19. *Wulf C.* Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual. Bielefeld : Transcript Verlag, 2005.

Надійшла до редакції 16.11.2017. Розглянута на редколегії 11.12.2017.

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор кафедри філософії гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія» Зайцев М.О.

Кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Кунденко Я.М.